

maktadır ki bu daha önce hiçbir denizci tarafından gerçekleştirilememiştir. Eserde Hint Okyanusu'ndaki on adaya ve Kızıldeniz'e ayrı bölümler ayrılmıştır. *Kitâbü'l-Fevâ'id*, İbrâhim Hûrî ve İzzet Hasan tarafından tahkik edilerek yayımlanmış (Dimaşk 1971) Gerald R. Tibbetts de eseri *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese* adıyla notlar ilâve ederek İngilizce'ye çevirmiştir (London 1981).

İbn Mâcid'in diğer eserleri de şunlardır: *Hâviyetü'l-ihtîşâr fi usûli 'ilmi'l-bihâr*; *Mu'arreb* (urcûze); *et-Tuhtetü'l-kuğât* (*Kıbletü'l-İslâm fi cemi'i'd-dünyâ*); *Urcûzetü berri'l-'Arab fi Hâlici Fars*; *Urcûze fi kısmeti'l cemme 'alâ encemi benâti nâş*; *Kenzü'l-me'âlîme ve zahîratihim fi 'ilmi'l-mechûlât fi'l-bahr ve'n-nücûm ve'l-burûc* (urcûze); *Urcûze fi'netehât li-berri'l-Hind ve berri'l-'Arab*; *Mîmiyyetü'l-abdâl* (urcûze); *Urcûzetü'l-muhammese*; *'İddetü eşhûri'r-Rûmiyye*; *Darîbetü'd-darâ'ib* (urcûze); Ali b. Ebû Tâlib'e ithaf edilen urcûze; *el-Kaşîdetü'l-Mekkiyye*; *Nâdiretü'l-abdâl* (urcûze); *ez-Zehbiyye* (*el-Kaşîdetü'l-bâ'iy*); *el-Fâ'ika* (urcûze); *el-Belîga*; *el-Fuşûl*; *es-Seb'iyye* (urcûze); başlıksız bir kaside; *el-Hâdiye* (kaside). İbn Mâcid'in bu eserlerinin tamamı Gabriel Ferrand tarafından *Instructions nautiques et routiers arabes et portugais des XVe et XVIe siècles* adıyla tıpkı basım olarak iki cilt halinde yayımlanmıştır (Paris 1921-1923, 1925 → Frankfurt 1992). İbrâhim Hûrî, *Hâviyetü'l-ihtîşâr* ile (BEO, XXIV [1971], s. 249-387) toplam on üç urcûze ve kasideyi bazı notlarla birlikte neşretmiştir (a.g.e., XXXVII-XXXVIII [1985-1986], s. 163-274). Müellifin bunlardan başka *es-Süfâliyye*, *el-Ma'âkıyye* ve *et-Tâ'iyye* adlı üç urcûzesi de *Şelâşe rahmânecâtü'l-mechûle li-Ahmed b. Mâcid*: *Irineizyestniya Lotsii Akhmada İbn Madzida arabskogo Lotsmana Vasko da Gama* (Moscow-Leningrad 1957 → Frankfurt 1992) adıyla Theodore Shumovsky tarafından tıpkıbasım halinde neşredilmiştir. Aynı urcûzeler İbrâhim Hûrî tarafından ayrıca yayımlanmıştır (*el-İklil*, 1/3-4 [San'a 1981], s. 139-219).

İbn Mâcid'in üslûbu sade ve ifadesi açıktır. Yazılarını Arap ve Fars şiirinden örneklerle süslediği görülür. Ferrand, *Kitâbü'l-Fevâ'id*'i Ortaçağ sonları denizcilik biliminin bir sentezi olarak değerlendiren ve İbn Mâcid'i denizcilik biliminde eser veren modern yazarların ilki olarak tanımlar (*İA*, XI, 524). Onun modernliği-

nin işaretlerinden biri de kullandığı yer isimlerinin bugün dahi kolayca anlaşılır olmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâcid, *el-Fevâ'id fi usûli 'ilmi'l-bahr ve'l-kavâ'id* (nşr. İbrâhim Hûrî - İzzet Hasan), Dimaşk 1971, s. 10, 14-15, 16-18, 113, 273-274, 293, 343-344; a.mlf., *Hâviyetü'l-ihtîşâr fi usûli 'ilmi'l-bihâr* (nşr. İbrâhim Hûrî, BEO, XXIV [1971] içinde), neşredenin girişi, s. 13-25; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-'edebi'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1965, II, 579-581; Kutbüddin el-Mekkî, *el-Berku'l-Yemânî fi'l-fethi'l-'Osmânî*, Riyad 1387/1967, s. 18-19; Enver Abdülâlim, *el-Milâha ve 'ulûmü'l-bihâr'inde'l-'Arab*, Küveyt 1399/1979, s. 139-145; a.mlf., "el-Fevâ'id fi usûli 'ilmi'l-bahr ve'l-kavâ'id", *Tİ*, V, 274-286; Hüseyin Hasan, *A'lâmü Temim*, Beyrut 1980, s. 55-57; S. Maqbul Ahmad, "İbn Mâcid", *DSB*, IX, 35-37; a.mlf., "İbn Mâcid", *Eİ²* (İng.), III, 856-859; a.mlf., "Coğrafya", *DİA*, VIII, 62; Muhammed Mahmûd Muhammedeyn, *et-Türâşu'l-coğrafiyyü'l-İslâmî*, Riyad 1404/1984, s. 286-292; a.mlf., "Te-sâ'ülât havle kadîyyeti irşâdi İbn Mâcid li-Vasko dey Câmâ ilâ tarîkı'l-Hind", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, sy. 6, Riyad 1979, s. 55-68; Ömer Müsâ Bâşâ, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî: el-'aşrû'l-Memlûkî*, Dimaşk-Beyrut 1409/1989, s. 598-620; *Studies on Ahmad Ibn Majid and Sulayman al-Mahri* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992; Abdurrahman Hamide, *A'lâmü'l-coğrafiyyine'l-'Arab*, Dimaşk 1416/1995, s. 610-626; Abdülhâdî et-Tâzî, "İbn Mâcid ve'l-Burtuğâl", *el-Bahşû'l-'ilmî*, sy. 36, Rabat 1406/1986, s. 15-79; Syed Sulayman Nadvi, "The Arab Navigation", *al-İlm*, VIII, Westville 1988, s. 15-17; Husam al Khadim, "İbn Mâcid his Role in the Discovery of a Sea-route to India and Evidence of Scientific Thinking in his Writings", *el-Veşîka*, sy. 14, Bahrain 1989, s. 218-235; Sabbâh İbrâhim eş-Şeyhâli, "İbn Mâcid ve Şarku İfrîkâ", a.e., sy. 23 (1993), s. 156-178; İbrâhim Hûrî, "er-Rubbânü'l-'Arabî Ahmed b. Mâcid", *MMLADm*, LXVIII/1 (1993), s. 59-74; Türkkiye Ataöv, "Vasco Da Gama mı, Ahmed Bin Mâcid mi", *Toplumsal Tarih*, V/25, İstanbul 1996, s. 15-16; Theodore Shumowski, "Ahmed Ibn Majid, The Last Lion of the Arab Seas", *el-Veşîka*, sy. 32, Bahrain 1418/1997, s. 184-205; Gabriel Ferrand, "Şihâbeddin", *İA*, XI, 519-529; İnâyetullah Rızâ, "İbn Mâcid", *DMBİ*, IV, 548-556.

SAYYID MAQBUL AHMAD

İBN MADÂ

(ابن مضاء)

Ebû'l-Abbâs (Ebû'l-Kâsım, Ebû Ca'fer) Ahmed b. Abdîrahmân b. Muhammed b. Madâ' el-Lahmî el-Kurtubî (ö. 592/1196)

Dil âlimi ve Zâhirî fakihî.

513 (1120) yılında Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Öğrenimine bu şehirde başladı. İbn Ebû'l-Hisâl, Abdülmelik b. Meserre, Ebû Bekir İbn Müdeyd, İbnü'l-Münâsif,

Ruşâtî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Ebû'l-Abbâs İbnü'l-Hasîb, Ebû Bekir İbn Semhûn ve İbn Beşkûvâl'den hadis, kıraat, fıkıh, dil ve edebiyat dersleri aldı. Daha sonra İşbiliye'ye (Sevilla) giderek Şüreyh b. Muhammed er-Ruaynî'den kıraat, Ebû'l-Kâsım İbnü'r-Remmâk'tan dil ve edebiyat okudu, ayrıca Kurtuba'dan İşbiliye'ye gelen Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin derslerine burada da devam etti. Bir süre Sebte'de (Ceuta) Kâdî İyâz'dan, Meriye'de (Almeria) İbn Atıyye el-Endelûsî ve Ebû'l-Haccâc el-Kudâî'den hadis dinledi. Ebû'l-Hasan Ali b. Mevhib el-Cüzâmî, Ebû Bekir İbn Fendele ve diğer bazı âlimlerden hadis rivayetine icâzet aldı. Ders ve icâzet aldığı hocalarının isimlerini *el-Bernâmec* adlı eserinde kaydetti (Abdülvehhâb b. Mansûr, III, 357). Bu yıllarda derlediği hadis mecmuaları Meriye'nin hristiyanların eline geçtiği sırada kaybolmuştur (İbn Ferhûn, I, 210).

İbn Madâ tahsilini tamamladıktan sonra genç yaşta Mağrib'e geçti. Muvahhidler hareketinin lideri İbn Tûmert'in kabrinin bulunduğu Merakeş yakınındaki Tinmellel dağında yaşayan Berberî kabileleri arasında yerleşti. Burada eğitim ve öğretimle meşgul olan İbn Madâ'nın ünü çevreye yayılınca Muvahhidler Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Abdülmü'min el-Kûmî tarafından ders vermek üzere Merakeş'e davet edildi. Bu olay onun şöhretini daha da arttırdı. Abdülmü'min'in 558'de (1163) ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebû Ya'kûb Yûsuf da İbn Madâ'ya saygı göstermeye devam etti. Sultan, kardeşi Seyyid Ali'yi Fas'a vali tayin edince İbn Madâ'yı onun yanına kâtip olarak gönderdi, ardından da kadılık makamına yükseltti. 563 (1167) yılında da Kurtuba'ya vali tayin ettiği diğer kardeşi Seyyid İbrâhim'in yanında müşrif olarak görevlendirildi. İbn Madâ bu görevi sürdürürken aleyhinde çıkarılan dedikodular sultanın gözünden düşmesine sebep oldu. O sırada Endülüs'ün idaresini yeniden düzenlemek üzere Kurtuba'ya gelen Sultan Ebû Ya'kûb Yûsuf onu görevinden azletti. Ebû Ya'kûb'un İbn Madâ'ya küskünlüğü, kardeşi Yahyâ b. Abdülmü'min'i Bicâye'ye (Baugie) vali olarak tayinine kadar devam etti. Valinin ricası üzerine sultan İbn Madâ'yı Bicâye kadılığına getirdi. Valinin ölümünün ardından Merakeş'e davet edilen İbn Madâ bir süre sonra sultanın yakınları arasına girmeyi başardı. 578'de (1182) kadılıkudât tayin edildi. Ebû Ya'kûb Yûsuf'un 580 (1184) yılında ölü-

mü üzerine yerine geçen oğlu Ebû Yûsuf Ya'kûb el-Mansûr da İbn Madâ'dan bu görevi sürdürmesini istedi. Yeni sultanın 582'de (1186) Tunus'a yaptığı sefere katılan İbn Madâ Kayrevan'da bulundukları sırada hastalandı. Bunun üzerine görevinden azledilirse de iyileşince tekrar Bicâ'ye kadılığına getirildi. Bir süre sonra yaşlılığı sebebiyle görevinden ayrıldı. İbn Madâ, hayatının son yıllarında Endülü's'e gelen Ebû Yûsuf el-Mansûr'u karşılamak için Endülü's'e gitti (585/1189). Ardından yerleştiği İşbiliye'de kendini tamamen ilme verdi. 27 Cemâziyelâhîr 592'de (28 Mayıs 1196) vefat etti ve şehrin Bâbülcavher dışında bulunan kabristanına defnedildi.

Fıkıh, hadis, dil ve kıraat ilimleri yanın-da tıp ve matematik sahalarında da bilgi sahibi olan İbn Madâ'nın öğrencileri arasında İbn Dihye el-Kelbî, Abdullah b. Süleyman b. Havtullah, Ebû'l-Hasan eş-Şârî el-Gâfîkî, Ömer b. Muhammed eş-Şelebîn, İbn Zerkûn ve Gâlib b. Abdurrahman eş-Şerrât gibi âlimler bulunmaktadır.

İbn Madâ'nın yetiştiği dönemde Kuzey Afrika ve Endülü's'te Mâlikî mezhebi yaygındı. Bu yıllarda Muvahhidler Devleti'nin temellerini atmaya çalışan İbn Tûmert mezhep taassubuna, özellikle Mâlikî mezhebi taraftarlarına karşı bir hareket başlatmış, yıkılan Murâbitlar Devleti yerine kurulan Muvahhidler Devleti de Kuzey Afrika ve Endülü's'teki Mâlikîlik taassubuna karşı resmî mezhep olarak Zâhirîliği benimsemişti. Endülü's'te Mâlikî fıkıhı tahsil eden İbn Madâ, Mağrib'e geçip Muvahhidler Devleti'nde kadılık görevine tayin edilince Zâhirî mezhebini kabul etti. Dönemin büyük Zâhirî fakihlerinden biri olan İbn Madâ, Zâhirî mezhebi doğrultusunda yaptığı çalışmalarda nahiv âlimlerinin görüş ve düşünceleriyle de meşgul oldu. Onların Kur'an âyetlerinin zâhirini bir tarafa bırakıp yaptıkları çeşitli yorumlarla hem Allah'ın kelâmını asıl gayesinden uzaklaştırmaya sebep olduklarını, hem de nahiv öğretimini zorlaştırdıklarını, bunun ise Kur'an'ı kendi şahsî görüşleriyle tefsir etmeyi yasaklayan hadislerle ters düşüğünü ileri sürdü (*Kitâbü'r-Red* [nşr. Şevkî Dayf], s. 88, 92-93; a.e. [nşr. M. İbrâhim el-Bennâ], s. 70). Yazdığı üç eserle nahivcilerin dil öğretimi konusundaki görüşlerini eleştirdi.

İbn Madâ'ya göre kelimenin cümle içinde merfû, mansub, mecrur, meczum olmasının sebebi nahivcilerin cümlede var saydıkları fiil, edat vb. âmillere değil ko-

nuşanın kendisidir. Konuşan öyle söylediği için kelime merfû, mansub, mecrur veya meczum olmuştur; yani âmil konuşanın kendisidir. Buna bağlı olarak câr-mecrur ile zarfa müteallak tayinine, mü-nâdâ, iştilal, tenâzû' ve tahzîr konularında ayrı bir âmil, fiil ve sıfatlarda (şibh-i fiil) fâil zamir takdirine ihtiyaç yoktur. Bütün bunlar takdir ve te'vile gerek kalmadan oldukları gibi kabul edilmelidir. Yine ona göre nahiv kurallarıyla ilgili ikinci ve üçüncü derecedeki soru ve cevaplar ve akıl yürütmeler de gereksizdir. Belli kökten şu vezinde bir kelime nasıl türetilir gibi sorular yersiz ve lüzumsuzdur. Zira böyle sorular dilde bulunmayan birçok kelimenin türetilmesine sebep olacağı için zararlıdır. Daha önce Câhiz, İbn Cinnî ve özellikle İbn Hazm da nahivcilerle bazı itirazlar yöneltmişlerse de onların eleştirileri İbn Madâ'nın kadar kapsamlı ve sistematiğe değildi. İbn Madâ'nın dil meselelerine bu şekilde yaklaşımında, men-sup olduğu Zâhiriyye doktrininin etkisi açıkça görülmektedir. İbn Madâ'nın bu görüşlerine XX. yüzyıla kadar itibar edilmemiş, bu yüzyılın ilk yarısında İbn Madâ'yı örnek alarak Arapça'nın kolaylaştırılması konusunda bazı çalışmalar yapılmış, bu arada İbrâhim Mustafa İhyâ'ü'n-nahv adıyla bir eser kaleme almıştır. Fakat bunların pek başarılı olduğu söylenemez (Muhammed Ali en-Neccâr, bk. bibl.; M. Abdülhâlik Üdayme, bk. bibl.; Ali el-Ammârî, bk. bibl.).

Eserleri. İbn Madâ nahiv, tefsir, kıraat ve hadis âlimleriyle onların metotlarına yönelttiği eleştirileri ihtiva eden bazı eserler kaleme almıştır. 1. *Kitâbü'r-Red 'ale'n-nühât*. Şevkî Dayf (Kahire 1366/1947, 1977, 1982) ve Muhammed İbrâhim el-Bennâ (Kahire 1399/1979) tarafından neşredilmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Mûsâ ed-Düvâli es-Sarîfi'ye de (ö. 790/1388) aynı adla bir kitap nisbet edilmektedir (Süyûtî, I, 252; Hânsârî, VIII, 100). 2. *el-Müşrik fi işlâhi'l-manlık*. İbn Madâ'nın *Kitâbü'r-Redd*'inde (nşr. Şevkî Dayf, s. 107) sözünü ettiği, nahvin bütün konularını içeren eleştiri ağırlıklı kitabın bu eser olması muhtemeldir. 3. *Tenzihü'l-Kur'an 'ammâ lâ yeliku bi'l-beyân*. İbn Madâ'nın nahiv, tefsir ve kıraat âlimlerinin Kur'an'la ilgili yöntemlerine itirazlarını içermektedir. Müellifin çağdaşı İbn Harûf en-Nahvî (ö. 609/1212) bu esere *Tenzihü e'immeti'n-nahv 'ammâ nûsibe ileyhim mine'l-haça'* ve *s-sehv* adıyla bir reddiye yazmışsa da İbn Madâ onun

tenkitlerini önemsemediğini ifade etmiştir (Abdülvehhâb b. Mansûr, III, 359). 4. *el-Bernâmec*. Hocalarının biyografileriyle onlardan okuduğu kitaplar ve aldığı icâzetlere dairdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Madâ, *er-Red 'ale'n-nühât* (nşr. Şevkî Dayf), Kahire 1366/1947, neşredenin girişi, s. 1-76; a.e. (nşr. M. İbrâhim el-Bennâ), Kahire 1399/1979, neşredenin girişi, s. 3-52; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 91-92; İbn Hazm, *et-Takrib li-haddi'l-manlık* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1959, s. 202; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kur-râ'* (Altıkulaç), III, 1123-1124; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 192; Münzirî, *et-Tekmile*, I, 254-255; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, s. 109-110 (rakam 234); İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzeheb*, I, 208-211; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 252, 323; Keşfü'z-zunûn, I, 494-495, 839; II, 1693; Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslâm*, Kahire 1962, III, 96-98; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, V, 512-515; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-'Arabî*, Rabat 1403/1983, III, 357-360; Muâz es-Seretâvî, *İbn Mađâ' el-Kurtubî ve cühûdühü'n-nahviyye*, Amman 1988, tür.yer.; Şa'bân Avvâd M. el-Ubeydî, *en-Nahvü'l-'Arabî ve menâhicü't-te'lîf ve't-tahlîl*, Dimaşk 1989, s. 419-438; Abdülkerîm Muhammed el-Esed, *el-Vasîf fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, Riyad 1413/1992, s. 156-159; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Üyûnü'l-mü'ellesât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1992, I, 270-271; Muhammed Ali en-Neccâr, "İbn Mađâ' el-Kurtubî ve reddühü 'ale'n-nühât", *ME*, XIX/1 (1949), s. 233-239; XIX/3 (1949), s. 524-530; XIX/4 (1949), s. 611-616; XIX/6 (1949), s. 898-905; M. Abdülhâlik Üdayme, "Havle er-Red 'ale'n-nühât", a.e., XIX/5 (1949), s. 805-810; Ali el-Ammârî, "İbn Mađâ' ve tahzîrühü'n-nahv", a.e., XXXI/7 (1960), s. 698-706; Selâhaddin ez-Za'belâvî, "en-Nahv ve'n-nühât", *MMLAdm.*, LIV/4 (1979), s. 868-870; M. Hâşim Abdüddâim, "et-Ta'îl 'inde'n-nühât", *Mecelletü'l-Bahşi'l-ilmî ve't-türâsi'l-İslâmî*, III, Mekke 1980, s. 151-157; Faruk Toprak, "Reformist Bir Arap Gramercisi İbn Mađâ", *DTCFD*, XXXVII (1994), s. 207-212; Köjirô Nakamura, "İbn Mađâ's: Criticism of Arabic Grammarians", *Orient*, X (1974), s. 89-113; F. de la Granja, "İbn Mađâ", *EI*² (İng.), III, 855-856; İnâyetullah-ı Fâtihi Nejad, "İbn Mađâ", *DMBİ*, IV, 626-628.

HULÛSÎ KILIÇ

İBN MÂHÂN

(ابن ماهان)

Ali b. İsa b. Mâhân
(ö. 195/811)

Abbâsî kumandanı ve valisi.

Aslen İranlıdır. Benî Huzâa'nın âzatlısı olan babası İsa b. Mâhân, Abbâsîler'in ihtilâl hareketine erken dönemde katılmış ve Merv'deki nakibler arasına girmişti. Oğlu İbn Mâhân'ın adına ise kaynaklarda